

'DE GEEST IS UIT DE FLES'

DE MIDDELEEUWSE ARABISCHE ARTS 'ABD AL-LAṬĪF IBN YŪSUF AL-BAGHDĀDĪ: ZIJN MEDISCHE WERK EN ZIJN BIZARRE AFFILIATIE MET HET TWINTIGSTE- EEUWSE SPIRITISME

N. PETER JOOSSE*

De Arabische medicus en polyhistor Muwaffaq ad-Dīn 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī bijgenaamd Ibn al-Labbād, 'de zoon van de viltmaker', leefde van 1162 tot 1231. Hij werd geboren in Bagdad en overleed daar ook, maar als een ware arts zonder grenzen *avant-la-lettre* reisde hij veel en bracht een groot gedeelte van zijn leven door in Aleppo, Caïro en Damascus, drie belangrijke intellectuele centra. Over zijn leven, opvattingen en werken is tamelijk veel bekend. Hij studeerde onder een groot aantal beroemde leraren, wat destijds gewoon, maar zeker ook vereist was als men een goede positie wilde veroveren binnen het wetenschappelijke circuit. Hij liet twee autobiografische documenten na, waarin hij onverbloemd zijn mening geeft over tijdgenoten (dikwijls medici) en over het werk van voorgangers.¹ Ook in zijn overige werk is hij vaak voor die tijd ongebruikelijk persoonlijk: hij registreert bijvoorbeeld zijn fysieke reacties als hij probeert om de grote piramide van Cheops in te kruipen en geeft (buitengewoon onorthodox voor die tijd) toe dat de poging hem boven zijn macht ging.²

We weten hoe en waar 'Abd al-Laṭīf werd opgeleid, wie zijn leermeesters en leerlingen waren en waar hij praktiseerde. Uit zijn autobiografieën blijkt dat hij een groot aantal medische werken heeft geschreven. Het leeuwendeel van dit medische werk is niet bewaard gebleven. Van een deel daarvan kennen we de titels, uit citaten van latere auteurs. Gelukkig zijn er nog een aantal werken overgeleverd. Naast de belangrijke medische passages uit 'Abd al-Laṭīf's boek over Egypte, zijn dit achtereenvolgens een lijvig handschrift en een kort traktaat over enkelvoudige geneesmiddelen ofwel *simplicia*;³

* Universiteit Leiden, Faculteit der Letteren, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. Onderzoeksinstituut voor Aziatische, Afrikaanse en Amerindische Studies CNWS, Nonnensteeg 1-3, 2311 VJ Leiden. faridajoosse@yahoo.com.

1 Ibn abī Uṣaybi'a, K. *'Uyūn al-anbā' fī ṭabaqāt al-aṭibbā'*, editie: Imru'ulqais ibn at-Ṭaḥḥān (August Müller), *Juz' 1* en *2*. (Cairo-Königsberg 1299 H./1882 A.D.), *Juz' 2*, 201-13; en handschrift Bursa (Turkije): Hüseyin Çelebi 823, fol. 62a-100b: 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī, *Kitāb an-Naṣīhatain min 'Abd al-Laṭīf b. Yūsuf ilān-nās kāffatan*. Een derde document met een sterk autobiografisch karakter, opgedragen aan 'Abd al-Laṭīf's zoon Sharaf al-Dīn, is jammer genoeg verloren gegaan: *Kitāb Ta'riḫ wa-huwa yataḍammanu sīratahu allafahu li-waladihi Sharaf al-Dīn Yūsuf*.

2 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī, *Kitāb al-Ifādah wa'l-i'tibar of 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī (The Book of Instruction and Admonition... (The Eastern Key)*: Translated into English by Kamal Hafuth Zand and John A. and Ivy E. Videan (Cairo/London A.H. 1204/A.D. 1964) 117. Van dit werk bestaat o.a. ook een Franse vertaling: Antoine-Isaac Silvestre de Sacy, *Relation de l'Égypte, par Abd-Allatif, médecin arabe de Bagdad [1162-1231 A.D.]... le tout traduit et enrichi de notes historiques et critiques* (Paris 1810). Herdrukt in: F. Sezgin e.a. ed., *Islamic Geography*, Volume 9 & 10: Publications of the Institute for the History of Arabic-Islamic Science at the Johann Wolfgang Goethe University (Frankfurt am Main 1992).

3 Voor het gebruik van *simplicia* (enkelvoudige medicamenten) door Arabische artsen zie: M. Algera, *Mens en Medicijn: Geschiedenis van het geneesmiddel* (Amsterdam 2000) 112-123.

een verhandeling over de vijf zintuigen; een korte tekst m.b.t. medische, of beter gezegd natuurhistorische, vragen en antwoorden ofwel *problemata*; een commentaar op de (medische en natuurhistorische) vragen (*Masā'il*) van Ḥunayn ibn Ishāq (ofwel: Johannotius);⁴ een traktaat over suikerziekte ofwel diabetes;⁵ een boek over de geneeskunde van de profeet Mohammed;⁶ een kritiek op het commentaar van de filosoof en theoloog Fakhr al-Dīn ar-Rāzī op het eerste gedeelte (*Colliget of Kullīyāt*) van Avicenna's *Canon Medicinae*;⁷ twee commentaren op geschriften van Hippocrates; en – last but not least – de medische sectie van het zogenaamde *Boek van de twee adviezen* (of: *K. al-Naṣīḥatain*) een uiterst belangwekkend en boeiend geschrift over het medisch denken en handelen in 'Abd al-Laṭīf's tijd, waarin hij bovenal fel polemiseert tegen ongeschikte artsen die verkeerde principes zouden aanhangen en daarmee het leven van velen in gevaar zouden brengen.⁸ Een deel van deze werken is in gedrukte vorm toegankelijk en inmiddels ook bestudeerd. Andere werken zijn in handschrift bewaard gebleven in verschillende bibliotheken in Europa en het Midden-Oosten, maar (nog) niet uitgegeven of vertaald. Het hieronder besproken *Boek van de twee adviezen*, is bijvoorbeeld niet eerder in zijn geheel vertaald, al bestaat er een Engelstalige onvolledige weergave van de medische sectie van deze tekst.⁹

In dit artikel is getracht om de inhoud van het medische deel van het *Boek van de twee adviezen* volledig weer te geven en waar nodig van opmerkingen te voorzien. Vanwege de toegenomen aandacht voor de cultuurhistorische context van de antieke geneeskunde en de daarmee gepaard gaande multidisciplinaire dimensie, is het mijns inziens een noodzakelijkheid om niet-westerse medische teksten zo veel mogelijk toegankelijk te maken voor wetenschappers uit andere disciplines.¹⁰ Er dient hier boven-

4 P. Ghalioungui, *Questions on Medicine for Scholars by Hunayn Ibn Ishaq: translated into English, with a preface and historical note...from a critical edition by Galal M. Moussa, Ph.D., of the Ninth Century Arabic text, "Al-Masa'il fi al-Tibb lil muta'allimin"* (Cairo 1980).

5 H.-J. Thies, *Der Diabetestraktat 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī's. Untersuchungen zur Geschichte des Krankheitsbildes in der arabischen Medizin* (Bonn 1971); R. Degen, 'Zur Diabetestraktat des 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī', *Annali Istituto Universitario Orientale di Napoli* 27 (1977) 455-462; M. Ullmann, 'Boekbespreking: H.-J. Thies, *Der Diabetestraktat 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī's, Untersuchungen zur Geschichte des Krankheitsbildes in der arabischen Medizin* (Bonn 1971)', in: *Der Islam* 48 (1972) 339-340.

6 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī's auteurschap van dit werk lijkt echter hoogst onwaarschijnlijk te zijn. Voor bezwaren geopperd betreffende zijn auteurschap, zie: P.E. Pormann en E. Savage-Smith, *Medieval Islamic Medicine* (Edinburgh 2007) 73-74; I. Perho, *The Prophet's Medicine: A Creation of the Muslim Traditionalist Scholars* (Helsinki 1995) 37-38.

7 Hs. Bursa (Turkije), Hüseyin Çelebi 823: 1, fol. 1b-19b, 28a-34a. Dit redelijk omvangrijke traktaat is uniek en komt slechts voor in het hier genoemde (verzamel)handschrift. Ook dit belangrijke werk van 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī wacht nog steeds met smart op een editie met vertaling en commentaar.

8 S.M. Stern, 'A Collection of Treatises by 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī', *Islamic Studies* (Karachi/Pakistan) 1 (1960) 53-70. Herdrukt in: S.M. Stern, *Medieval Arabic and Hebrew Thought* (London 1983), CS 183 onder No. XVIII. Het *Boek van de twee adviezen* is tot op heden in geen enkele moderne taal vertaald. De Arabische tekst is eveneens nooit uitgegeven. In de niet al te verre toekomst hoop ik hiervan een kritische Arabische teksteditie uit te geven, vergezeld van een Engelse vertaling (in een monografie over 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī met werktitel: *The physician as a rebellious intellectual: 'Abd al-Laṭīf al-Baġdādī (1162-1231) and the Arabic medicine of his time*).

9 Stern (n. 8), *A Collection of Treatises*, 60-62.

10 Prof. dr. Manfred Horstmanshoff (bijzonder hoogleraar in de Geschiedenis van de Antieke Geneeskunde aan de Universiteit Leiden) heeft dit treffend verwoord in zijn artikel 'Hippocrates Bevrijd' in *De Academische Boekengids* 57 (juli 2006) 21-23, m.n. 23, door te stellen dat het vak antieke geneeskunde bij uitstek multidisciplinair is geworden: 'een academische lustwarande waar klassiek filologen, linguïsten, oudhistorici, historici van de antieke wijsbegeerte, godsdiensthistorici, epigrafen, archeologen, maar ook arabisten, medisch historici, papyrologen en vertegenwoordigers van talrijke andere disciplines vruchtbaar samenwerken'. Zie hiervoor eveneens M. Horstmanshoff: *Patiënten zien. Patiënten in de antieke geneeskunde* (Leiden 2006) m.n. 15.

dien nadrukkelijk te worden gesteld dat het onderzoek naar de arts ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī nog in de kinderschoenen staat. ‘Abd al-Laṭīf’s bijdrage aan de medische wetenschap kan pas echt op zijn merites beoordeeld worden als zijn nagelaten en deels ongepubliceerde medische verhandelingen zijn bestudeerd en gepubliceerd. Een desideratum is bijvoorbeeld een editie, vertaling en studie van zijn *Kitāb fī Uṣūl mufradāt at-ṭibb wa-kaifiyāt ṭabā’i’ihā* een omvangrijk traktaat over enkelvoudige geneesmiddelen, dat alleen als handschrift toegankelijk is.¹¹

Het is eveneens wenselijk, juist in verband met de intellectuele context van de geneeskunde, om de wijze nader te beschouwen waarop ‘Abd al-Laṭīf’s medisch denken is verbonden met zijn filosofische achtergrond. Net als vrijwel alle Arabische artsen was hij namelijk zowel arts als filosoof.¹² Een dergelijke benadering van ‘Abd al-Laṭīf’s medische en filosofische denken heeft nog niet eerder plaatsgevonden.¹³ Één van zijn nagelaten werken behandelt bijvoorbeeld een cruciaal deel van Aristoteles’ *Metaphysica*.¹⁴ Uit deze verhandeling komt duidelijk naar voren dat medische kernkwesies bij uitstek filosofische vragen zijn. Zoals: wat zijn de principes die bepalend zijn voor het ontstaan en functioneren van levende wezens? Welke oorzaken en doelen spelen daarbij een rol? Is het mogelijk, en toegestaan, er invloed op uit te oefenen? Het hing dan bijvoorbeeld ook van iemands filosofische achtergrond af, of hij het hart dan wel de hersenen als het belangrijkste orgaan beschouwde.

In de vroege twintigste eeuw zou de bij zijn leven matig gewaardeerde middeleeuwse arts ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī binnen spiritistische kringen als geleidegeest of beschermgeest uitgroeien tot een medische autoriteit. De Egyptische arts en medisch historicus Paul Ghalioungui heeft als enige op dit buitengewoon boeiende en unieke fenomeen gewezen.¹⁵ Vanuit historiografisch opzicht is het natuurlijk de moeite waard te onderzoeken hoe de spiritisten ertoe kwamen om juist de figuur van ‘Abd al-Laṭīf tot geleidegeest te nemen. Daarom zal in het tweede gedeelte van dit artikel een poging worden ondernomen om in te gaan op de achtergronden van de legende omtrent de helende geest, genaamd ‘Abduhl Latif’.

De menselijke onderkaak

‘Abd al-Laṭīf was een onafhankelijke ziel die zijn kritiek op tijdgenoten en voorgangers niet onder stoelen of banken stak. Hij viel bijvoorbeeld zijn beroemde en haast onaan-tastbaar geachte vakgenoot Avicenna (Ibn Sīnā) aan om diens opvattingen over alchemie, en ook Avicenna’s grote medische encyclopedie, de *Canon Medicinae* (*K. Qānūn fī*

11 Er bestaat ook een kort traktaat over enkelvoudige geneesmiddelen van de hand van ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī: Hs. Bursa (Turkije), Hüseyin Çelebi 823: 10, fol. 138a-140a: *Fuṣūl tibbiyya intaza’aha ‘Abd al-Laṭīf b. Yūsuf*. Hiervan bestaat een Duitse vertaling door A. Dietrich onder de titel ‘Ein Arzneimittelverzeichnis des ‘Abdallaṭīf Ibn Yūsuf al-Baghdādī’, in: W. Hoenerbach ed., *Der Orient in der Forschung. Festschrift für Otto Spies zum 5. April 1966* (Wiesbaden 1967) 42-60.

12 Zie hierover ook: P. Bachmann, ‘Galens Abhandlung darüber, dass der vorzügliche Arzt Philosoph sein muss’, *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen aus dem Jahre 1965*; Philologisch-historische Klasse (Göttingen 1/1965) 1-67.

13 Op de conferentie: *In the Age of Averroes: Arabic Thought at the End of the Classical Period*, Warburg Institute, London (14-16 februari 2008) zal ik over dit onderwerp spreken: ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī as a philosopher and a physician: Myth or reality? Truth or topos?’

14 Van de hand van Cecilia Martini-Bonadeo (Univ. van Padua, Italië) zal medio 2008 een monografie verschijnen over ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī en zijn *Boek over de wetenschap der Metaphysica*. Hierin zal tevens een Arabische (deel)editie en een Engelse vertaling van de filosofische sectie van het *Boek van de twee adviezen* worden opgenomen.



Ossa Mandibulae Inferioris. Afbeelding van de menselijke onderkaak uit Andreas Vesalius' *De fabrica De Humani corporis Fabrica libri septem* (1543)

at-tibb), moest het soms ontgelden. Befaamd, zo niet berucht, is 'Abd al-Latîf's denigrerende opmerking over de slaafse wijze waarop de medici alles accepteerden wat de Griekse arts Galenus van Pergamum had beweerd.¹⁶ Hij maakt deze opmerking naar aanleiding van zijn constatering dat de menselijke onderkaak (*ossa mandibulae inferioris*) er geheel anders uitziet dan Galenus – en in zijn voetspoor alle latere medici – hadden verkondigd.¹⁷ Ook over Galenus' beschrijving van het heiligbeen (*os sacrum*) en het staartbeentje (*coccyx*) heeft hij gereede twijfels.¹⁸ Het is voor hem aanleiding om te benadrukken dat kennis steeds dient te steunen op eigen nauwkeurige observatie en nooit gebaseerd mag worden op waarneming door derden.

Galenus had beweerd dat de onderkaak van een menselijk wezen uit twee gedeelten bestaat, die bij de kin worden verbonden door middel van een soort las zoals bij katachtige dieren. Volgens 'Abd al-Latîf is de waarheid anders: bij diverse soorten zoogdieren bestaat de onderkaak uit twee helften die uiteindelijk op vrij hechte samengroeien tot een vaste symphysis bij de middenlijn van de kin. Bij hogere zoogdieren en mensen hechten de botten van de beide helften van de kin zich na de geboorte stevig aan elkaar vast. Het gevolg hiervan is dat de onderkaak slechts uit een enkel bot bestaat.¹⁹

15 P. Ghalioungui, 'The Legend of Abdullatif al-Baghdady's «Spirit», *Annales Islamologiques* (Cairo) 13 (1977) 257-267. Op de inhoud van Ghalioungui's artikel valt overigens het nodige af te dingen.

16 Voor het gebruik van een deel van de genoemde informatie ben ik dank verschuldigd aan Prof. dr. Remke Kruk (TCMO, Universiteit Leiden). Voor zijn advies dank ik drs. Rob Hilders "Abū Maryam" (Schellinkhout).

17 W. Artelt, 'Ossa mandibulae inferioris duo', *Sudhoff's Archiv* 39 (1955) 193-215; Y.V. O'Neill, 'Ossa mandibulae inferioris duo: A Recapitulation', *Clio Medica* 14 (1979) 97-104.

18 'Abd al-Latîf al-Baghdādî n.2), *Kitāb al-Ifādah wa'l-i'tibar*, 273-277.

19 'Abd al-Latîf's vaststelling dat de onderkaak uit één deel bestond, en niet uit twee (zoals Galenus had onderwezen), lijkt aan velen te zijn voorbijgegaan, zo ook aan Paul U. Unschuld die in zijn boek *Was ist Medizin? Westliche und östliche Wege der Heilkunst* (München 2003) lijkt te beweren dat de Arabische (& Perzische) artsen geen rol van betekenis hebben gespeeld in de geschiedenis van de geneeskunde: (150) 'Schien es nicht so, daß Abulkasim, Rhazes und wie sie alle hießen, sich die Medizin der griechisch-römischen Antike zu eigen gemacht hatten? Es schien nur so'; en (258) '...Bewahrer, Bewunderer und Anwender freilich nur. Denn ihre Lebenswelt war nicht geeignet, der alten Medizin neue Gedanken einzuhauchen'. Gelukkig zijn er ook vaak andere geluiden te horen, die soms zelfs uit een onverwachte hoek komen. Ian Caldwell en Dustin Thomason beschrijven in *The Rule of Four* (New York 2004), een roman

‘Abd al-Laṭīf kwam tot zijn gevolgtrekking tijdens een reis door Egypte. De beschrijving van zijn belevenissen in dat land is het enige boek van zijn hand dat momenteel voor niet-arabisten toegankelijk is. Het is een buitengewoon fascinerend werk dat ondermeer materiaal bevat over de geografie, de flora en fauna, de faraonische monumenten en de typische eetwaar van het land. Ook bespreekt hij het probleem van de overstromingen van de rivier de Nijl en geeft hij een beschrijving van de verschrikkelijke hongersnood die het land teisterde gedurende de jaren 1200-1202.²⁰ ‘Abd al-Laṭīf kreeg in die dagen de mogelijkheid om met eigen ogen de talrijke skeletten te zien van mensen die de hongerdood waren gestorven of waren opgegeten door hun soortgenoten. Tijdens zijn anatomieles nam ‘Abd al-Laṭīf zijn studenten mee naar een berg geraamten, zodat ze deze skeletten aan de hand van Galenus’ anatomische verhandelingen konden bestuderen. In zijn boek merkt ‘Abd al-Laṭīf op dat Galenus en diens navolgers nooit zo’n buitenkans hadden gekregen om de anatomie van het menselijke lichaam te bestuderen, omdat in Galenus’ tijd anatomische experimenten beperkt moesten blijven tot het ontleden van dieren.

Op een plek niet ver van Caïro, genaamd Askurjah Fir‘aun (‘De schaal van de farao’), trof ‘Abd al-Laṭīf een enorme berg menselijke schedels aan.²¹ Hij telde er tenminste tweeduizend. Sommige waren wit of zwart, andere waren donkerbruin. Aan de meeste schedels kleefde nog wat huid, haar en vlees. Het waren alleen maar schedels; de lichamen ontbraken. Ze leken op meloenen die waren verzameld en opgehoopt, of als korenschoven die waren opgebonden en opeengestapeld op de dorsvloer. Enkele dagen later bezocht ‘Abd al-Laṭīf de lugubere locatie opnieuw: de zon had de huid en het vlees op de schedels verdroogd. Ze waren nu geheel wit geworden, en zagen er uit als struisvogeleieren die op een hoop waren gegooid. Toen hij naar de vorm van de botten en de gewrichten keek, en de wijze waarop zij waren aangehecht, stelde hij vast dat de onderkaak uit één deel bestond, en niet uit twee, zoals Galenus had onderwezen in het zesde hoofdstuk van zijn boek *De ossibus ad tirones*.²²

Dat de onderkaak uit twee gedeelten bestaat, zegt Galenus, kan bewezen worden door het feit dat hij uiteenvalt als hij wordt gekookt, dat wil zeggen: het kraakbeenweefsel dat de twee botten verbindt, lost dan op. ‘Abd al-Laṭīf vond het niet noodzakelijk om dit dubieuze bewijs te weerleggen, maar stelde er een ander criterium tegenover; als de onderkaak zou bestaan uit twee gedeelten verbonden door een las, dan zou deze las

met als uitgangspunt Francesco Colonna’s wonderlijke renaissance werk *Hypnerotomachia Poliphili*, de ontdekking van de kleine bloedsomloop of, juister gezegd, de longcirculatie door de 13e eeuwse Arabische arts Ibn al-Nafīs: (289) ‘The Arabs figured it out two hundred years before your guy wrote his book... “The Arab doctor,” he said. “Was his name Ibn al-Nafīs?” Charlie nodded. “That’s the one.” Paul was all excitement. “Francesco must’ve gotten the text from Andrea Alpago”’. De *Hypnerotomachia Poliphili. The Strife of Love in a Dream* is in het Engels vertaald door Joscelyn Godwin (London 1999), en ondertussen ook toegankelijk in een Nederlandse vertaling. Ook de medisch-historicus Lindeboom vermeldt ‘Abd al-Laṭīf’s ontdekking in zijn *Inleiding tot de geschiedenis der geneeskunde* niet. Hij noemt wel Ibn al-Nafīs: (83) ‘Pas in 1924 werd bijvoorbeeld bekend dat de kleine bloedsomloop door een Arabier (Ibn-an-Nafīs) beschreven was, reeds drie eeuwen voordat dit in Europa, en dan nog voorlopig onopgemerkt, geschiedde’. In 1953 zou Michael Servetus de kleine bloedsomloop in zijn werk *De Christianismi restitutio* opnieuw beschrijven in termen en met argumenten verwant aan die van Ibn al-Nafīs.

20 ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī (n.2), *Kitāb al-Ifādah wa’l-‘tibar*, 273-277.

21 Ibid., 279.

22 In één van de 1001-Nachtverhalen komt ook de opvatting voor dat de onderkaak uit één stuk bestond. Hoe dat gegeven in deze populaire context terecht kwam, is voorlopig nog onduidelijk, zie: Eva van den Broek, ‘De keuze van Remke Kruk’, *De Academische Boekengids* 57 (juli 2006) 18-19. Zie ook: D. Brandenburg, *Medizinisches in Tausendundeiner Nacht* (Stuttgart 1973).

zichtbaar moeten zijn in oude en broze botten, omdat het uiteenvallen van botten allereerst optreedt op plaatsen waar zich lussen en gewrichten bevinden.²³ Met subtiële ironie karakteriseert hij de beroemde Arabische artsen als kritiekloze volgelingen van Galenus. Hij zegt: 'Iedereen is het er over eens dat de onderkaak uit twee helften bestaat, die stevig zijn aangehecht in het midden van de kin. Als ik 'iedereen' zeg, bedoel ik daarmee alleen Galenus, want hij heeft persoonlijk de studie van de anatomie ontwikkeld'.²⁴

Het was een hoogst rebelse daad van de Arabische arts om op een dergelijk cruciaal punt een autoriteit als Galenus tegen te spreken, maar dit bewijst eens te meer dat 'Abd al-Latîf moet worden gezien als een kritische geleerde, die de bevindingen van grote namen uit de geschiedenis van de geneeskunde niet als zoete koek placht aan te nemen. Helaas werd een kritische geest als 'Abd al-Latîf niet altijd even serieus genomen. Vaak werd hij onheus bejegend door jaloerse collegae en als een betweter beschouwd. Wellicht is dat de reden waarom zijn ontdekking al snel in de vergetelheid is geraakt. Geen enkel Arabisch medisch handboek dat na zijn dood is geschreven maakt er melding van. In de jaren die volgden, grepen de consciëntieuze, maar vaak behoudende Arabische artsen terug op Galenus' anatomie. 'Abd al-Latîf viel Galenus echter niet voortdurend aan. Hij verzette zich alleen tegen slaafse navolging. Galenus' grootsheid stond ook bij 'Abd al-Latîf nog steeds buiten kijf. Het zou nog vele jaren duren voordat Galenus definitief van zijn voetstuk zou worden gestoten.

Voor 'Abd al-Latîf al-Baghdādî volgde er echter geen eerherstel. Hernieuwde aandacht voor zijn ontdekking ontstond pas in de jaren 1790-1810. Deze nieuwe interesse in 'Abd al-Latîf's leven en werken sproot echter niet voort uit de medische wereld, maar kwam uit de hoek van geografen en historici.

Het medische werk

'Abd al-Latîf is vooral bekend geworden als docent op velerlei gebied: hij was een theoreticus, een raadgever en een vraagbaak voor de artsen aan het hof. Wellicht tot zijn eigen irritatie en frustratie, kwam hij weinig of nooit in contact met patiënten en werd daarom vaker niet, dan wel, geraadpleegd in kwesties van praktische aard. Bij het lezen van zijn autobiografieën kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat hij een positie als lijfarts van de befaamde sultan Saladin of van één van diens zonen zou hebben geambieerd. Daar is het nooit van gekomen. In plaats daarvan werd hij royaal bedeed met goed betaalde functies als professor in de rechtsgeleerdheid en de filologie. Pas in een later stadium van zijn leven (rondom 1207) genoot hij tevens een zekere vermaardheid als medicus.

Zijn *Boek van de twee adviezen* (of: *K. al-Naṣīḥatain*), kan gezien worden als één van de meest boeiende en belangrijke bronnen voor het medisch denken en handelen in de late twaalfde en de vroege dertiende eeuw. Het is een belangrijk, maar bijna vergeten traktaat, waarin de auteur op de hem bekende kritische wijze adviezen verstrekt aan de in zijn ogen incapabele artsen en wijsgeren van zijn tijd. Het eerste gedeelte van dit traktaat (folio 62a-78a, 33 bladzijden lang) is geheel gewijd aan de geneeskunde en laat in feite een dwarsdoorsnede zien van de vroeg dertiende-eeuwse Arabische medische kennis.

Het traktaat vangt aan met de alom bekende formules waarin de schepper, de profeet Mohammed en diens familie, evenals de heiligen, de martelaren en de rechtvaardigen

²³ M. Ullmann, *Islamic Medicine* (Edinburgh 1978) 71.

²⁴ 'Abd al-Latîf al-Baghdādî (n. 2), *Kitāb al-Ifāda wa'l-i'tibar*, 275.

worden begunstigd. De auteur laat verder weten waarom en voor wie hij het traktaat heeft geschreven. Daarna zet hij uiteen hoe wijsheid en kennis verworven kunnen worden. Na een betoog over valse artsen en valse filosofen volgt een uitvoerig en gecompliceerd exposé met betrekking tot de medische epistemologie, waarin geheel volgens het systeem van Aristoteles en Galenus, wordt benadrukt dat de absolute waarheid slechts kan worden verworven op het niveau van 'generaliteiten', algemeenheden (*to kat'holou*), maar niet op het niveau van 'particularia' of 'specifica', bijzonderheden (*to kat'hekastou*).²⁵ De deskundige en capabele artsen kenmerken zich door deze 'particularia' nauwkeurig te benaderen. Een ongetrouwe en onnauwkeurige benadering kenmerkt echter de onbetrouwbare en slechte arts. Hierop volgt een voorbeeld uit de mathematica: het rechthoekig maken van een cirkel is net zo onmogelijk als het op accurate wijze bepalen van onmeetbare getallen: in beide gevallen kunnen oplossingen alleen worden gevonden door middel van een zeer minutieuze benadering.²⁶

Opnieuw waarschuwt 'Abd al-Laṭīf tegen slechte artsen en kwakzalvers, die gevaarlijker zouden zijn dan roofdieren en dodelijker dan vergiften. Tevens maakt hij de lezer bewust van het bestaan van giftige laxermiddelen en verwijst hij naar diverse werken van de Griekse arts Hippocrates. In het vervolg hiervan volgen verwijzingen naar het werk van Galenus, specifiek naar diens boek over *De ondervraging van de arts*, een werk dat in het Grieks verloren is geraakt, maar dat bewaard is gebleven in de Arabische taal. 'Abd al-Laṭīf hoopt dat het grote publiek zich meer moeite zal willen getroosten om te leren onderscheiden tussen goede artsen en kwakzalvers en vergiften en voedingsmiddelen. Hierop volgt een lange uiteenzetting over de zaken waarop men dient te letten als men een arts wil raadplegen, en over de kwaliteiten en de deugden en ondeugden van artsen. In relatie met het voornoemde bespreekt de auteur artsen die veel wijn drinken en stiekem plezier maken, terwijl zij eigenlijk moeilijke boeken zouden moeten lezen en hun schaarse vrije tijd zouden moeten besteden aan studie en contemplatie. Daarop volgt een uitvoerig betoog over de diverse medische scholen in de tijd van Galenus. Tevens refereert de auteur naar diens medische werken, m.n. het *K. al-Qaṭājanis*, het *K. al-Mayāmir*, en het *K. al-Firaq*, het boek over de medische scholen. De problemen van de eclecticus Galenus met de methodistische en de empirische medische scholen en zijn lichte voorkeur voor de syllogistische of rationalistische school worden uitvoerig behandeld.²⁷ Meerdere voorbeelden worden gegeven om aan te geven dat de representanten van de laatstgenoemde school het best in staat zijn om met patiënten om te gaan en ziektes te genezen. 'Abd al-Laṭīf verwijt de 'moderne' artsen (d.w.z. de artsen uit zijn tijd) gemakzucht. Eveneens verwijt hij de machthebbers, de prinsen, dat zij vaak slechte artsen in dienst nemen, waarmee zij deze de status geven van een perfecte arts; dit zou de geestdrift en het enthousiasme van andere, vaak zeer bekwame artsen temperen,

25 J. Christoph Bürgel, 'Secular and Religious Features of Medieval Arabic Medicine', in: Charles Leslie ed., *Asian Medical Systems: A Comparative Study* (Berkeley/Los Angeles/London 1976) 44-62, m.n. 48.

26 Deze vergelijking met de mathematica lijkt nauwelijks uit de verf te komen. Een mogelijke reden hiervoor is dat 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī verstrikt moet zijn geraakt in zijn eigen vergelijking.

27 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī's houding ten opzichte van de empirici, de rationalisten, en de methodisten is één van de weinige onderwerpen die zeer uitgebreid wordt behandeld in 'Het boek van de twee adviezen'. Het voert echter voor dit artikel te ver om hier op in te gaan. Zie voor de diverse medische scholen (sektes): V. Nutton, *Ancient Medicine* (London/New York 2004) op verschillende plaatsen; N.G. Siraisi, *Medieval & Early Renaissance Medicine. An Introduction to Knowledge and Practice* (Chicago/London 1990) 3-4; I. Maclean, *Logic, Signs and Nature in the Renaissance: The Case of Learned Medicine* (Cambridge 2002) 76-79; Pormann en Savage-Smith (n. 6), *Medieval Islamic Medicine*, 9.

waardoor zij zich niet meer op de hoogte willen stellen van de laatste medische inzichten. Dientengevolge zouden zij afdalen tot het niveau van charlatans en kwakzalvers. De auteur noemt het onbegrijpelijk dat de machthebbers voor alles en nog wat de beste mensen in dienst nemen, maar dat ze op medisch gebied kletsmeiers en onbenullen raadplegen. Wanneer hun paarden en ezels ziek zijn, staan de beste dierenartsen klaar om ze te genezen, maar als zij zelf onwel zijn, raadplegen zij iemand die volstrekt onbetrouwbaar is en nog geen twee regels uit een medisch handboek kan citeren.

'Abd al-Laṭīf schrijft verder dat de bevolking van Constantinopel (het huidige Istanbul) als geen ander hun artsen eert en op een voetstuk plaatst. Hij verhaalt hoe de artsen in Constantinopel werden opgeleid en geëxamineerd en hoe de Hippocratische eed werd afgenomen. Maar hij vertelt ook dat de situatie inmiddels sterk is verslechterd: de Franken hebben veel van de goede Byzantijnse gebruiken afgeschaft.²⁸ 'Abd al-Laṭīf vreest dan ook voor de teloorgang van de medische kennis in Constantinopel. Competente artsen zijn ook in steden als Caïro, Bagdad en Damascus te vinden.²⁹ Maar de situatie in Aleppo tart elke beschrijving. Daar heerst onrust en volledige anarchie. De artsen worden er niet geëxamineerd, doen precies wat zij zelf goed dunken, en hebben foutloos door wat zij moeten doen om snel geld te verdienen. Zij smeren de mensen te dure medicijnen aan die in het geheel niet blijken te werken of verdunnen medicamenten zonder werkelijk te weten hoe en tot welke sterkte deze medicijnen verdund zouden moeten worden. Zij doen alles om zo snel mogelijk rijk te worden en verkopen een mensenleven voor een kwart van een *dirham*. De schuldigen hieraan, zo zegt onze auteur, zijn de machthebbers en in het bijzonder één zeer kwalijke arts, die door hem bij voortduring wordt geafficheerd als 'deze vermaledijde'. Met deze term wordt Abū 'l-Ḥajjāj Yūsuf ibn Yahyā ibn Iṣḥāq al-Sabtī al-Maghribī bedoeld, de favoriete leerling van de Joodse filosoof en arts Mozes Maimonides en de boezemvriend van de kroniekschrijver Ibn al-Qiftī.³⁰ Deze Abū 'l- Ḥajjāj, die beter bekend is onder zijn Hebreeuwse naam Rabbi Joseph ben Judah, was een beroemde en alom gerespecteerde geneesheer aan het hof van de Ayyubidische prins al-Malik al-Zāhir Ghāzī ibn Yūsuf, de stadhouder van Aleppo, en één van de zonen van de befaamde sultan Saladin.

'Abd al-Laṭīf vervolgt zijn relaas door een gedetailleerd beeld te geven van de ziekte en het laatste ziekbed van de bewuste stadhouder.³¹ Diverse medische controverses komen uitgebreid aan bod. De kift en de ruzies tussen de behandelende artsen en de onderlinge onenigheden over de soort behandeling die dient te worden gegeven, worden nauwgezet weergegeven. Diverse anekdotes volgen waarin 'Abd al-Laṭīf tracht te

28 Zie voor de Byzantijnse geneeskunde o.a.: J. Scarborough ed., *Symposium on Byzantine Medicine*, *Dumbarton Oaks Papers* 38 (Washington, DC 1985); T.S. Miller, *The Birth of the Hospital in the Byzantine Empire* (Baltimore/London 1985, nieuwe editie 1997); G. Strohmaier, 'Reception and Tradition: Medicine in the Byzantine and Arab World', in: M.D. Grmek ed., *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages* (Cambridge, Massachusetts/London 1998) 139-169.

29 Voor een tegengestelde mening over de artsen in Damascus gedurende dezelfde periode, zie: O. Kahl, *Ya'qub ibn Iṣḥāq al-Isrā'īlī's 'Treatise on the Errors of the Physicians in Damascus'. A Critical Edition of the Arabic Text Together with an Annotated English Translation* (Oxford 2000). [= *Journal of Semitic Studies Suppl.* 10].

30 Over deze Joodse arts en zijn relatie tot 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī, zie: Stern (n. 8), *A Collection of Treatises*, 60-61, en mijn artikel: 'Pride and Prejudice, Praise and Blame'. 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī's Views on Bad and Good Medical Practitioners', in: Jan P. Hogendijk en Arnoud Vrolijk eds., *O ye Gentlemen. Arabic Studies on Science and Literary Culture in Honour of Remke Kruk* (Leiden/Boston 2007) 129-141. Zie ook: H.A. Davidson, *Moses Maimonides. The Man and His Works* (Oxford/New York 2005).

31 Ibid.

bewijzen dat arme mensen langer blijven leven dan rijke. De rijken verzamelen zoveel mogelijk artsen rondom zich heen die meer kwaad dan goed doen, terwijl de armen gewoonweg geen geld hebben om een arts te raadplegen en de natuur op zijn beloop moeten laten.

De geneeskunde van de ‘oude wijven’ (*‘ajā’iz*) en van zogenaamde ‘artsen van de weg’ (*aṭibbā’ al-ṭariq* – ofwel lieden die in het midden van een weg staan en daar hun pillen en brouwseltjes verkopen) moet hoger worden geschat dan die van kwakzalvers en ander onzalig geboefte. Waar de eerstgenoemde groep de empirische medische school tenminste nog benadert, is de laatstgenoemde groep slechts op geld uit en geeft ze niets terug aan de samenleving. De ‘oude wijven’ weten nog wat zij doen: zij hebben in ieder geval verstand van de werking en uitwerking van kruiden. De kwakzalvers daarentegen hebben volstrekt geen idee van de kracht en de werking van de medicamenten die zij aan patiënten voorschrijven. Hierop volgt een betoog over de voordelen van ‘artsen van de weg’ ten opzichte van kwakzalvers.

‘Abd al-Laṭīf waarschuwt tegen purgeermiddelen,³² die gevaarlijker zouden zijn dan aderlatingen vanwege de giftige elementen die de purgeermiddelen bevatten, geeft een verhandeling over de theriak (of: het antidotum), en spreekt over de ernstige schade die het onjuiste gebruik van purgeermiddelen kan veroorzaken aan het menselijke lichaam en in het bijzonder aan de organen. Hierop volgt een korte paragraaf over het purgeren door middel van glijmiddelen en over de voor- en nadelen van de toepassing van gestewater bij de behandeling van sommige aandoeningen. De auteur verwijst naar een boek dat hij zelf heeft geschreven: *Over de man die de kunst der geneeskunde liet aanvangen* en somt de beste artsen uit de klassieke oudheid op. Hij besluit met het noemen van één Arabische arts die hij bijzonder hoog acht: Ibn abī l-Ash’ath (overleden 970 A.D.).³³

‘Abd al-Laṭīf benadrukt opnieuw de gemakzucht van de ‘moderne’ artsen die het voldoende lijken te vinden om de *Colliget*, het eerste gedeelte van Avicenna’s *Canon*, te beheersen. Hij vindt dit ontoereikend en pleit ervoor dat toekomstige artsen hun studie baseren op de werken van Hippocrates en Galenus. Daarna zou men Avicenna kunnen lezen. Het zal dan snel duidelijk worden dat Avicenna’s werken minderwaardig zijn en het eigenlijk niet verdienen om gelezen te worden. Toch zijn er ‘moderneren’ die wel waard zijn om te worden gelezen. ‘Abd al-Laṭīf noemt dan het *K. al-Mi’a fī l-ṭibb* (*Het boek van de honderd vragen over geneeskunde*) van Abu Sahl al-Masihī en de *Kunnāsh* (*Compendium*) van Yuhannā ibn Sarābiyūn (Ibn Serapion).

Vervolgens spreekt hij over diverse aspecten van de humoraalpathologie, dat wil zeggen over de vier lichaamsvochten: bloed, slijm, gele gal, en zwarte gal, over verkoelende en verwarmende elementen, over Ibn Wahshīya’s boek over de zogenaamde *Nabatese*

32 ‘Abd al-Laṭīf al-Baghdādī zag de humoraalpathologie als de belangrijkste pijler van de geneeskunde, zoals het merendeel van de artsen uit zijn tijd. Vanuit de humoraaltheorie ontwikkelde hij zijn kennis over de werking en uitwerking van purgeermiddelen, waarnaar hij veelvuldig heeft verwezen in diverse geschriften. Zie voor de toepassing van purgeermiddelen eveneens: L. Ambjörn, *Qustā ibn Lūqā (9th century A.D.): On Purgative Drugs and Purgation* (Frankfurt am Main 2004); J.M. Riddle, ‘Fees and Feces: Laxatives in Ancient Medicine With Particular Emphasis on Pseudo-Mesue’, in: John A.C. Greppin, Emilie Savage-Smith and John L. Gueriguian (eds.), *The Diffusion of Greco-Roman Medicine into the Middle East and the Caucasus* (Delmar/New York 1999) 7-26.

33 R. Kruk, ‘Ibn abī l-Ash’ath’s *Kitab al-Hayawan*: a Scientific Approach to Anthropology, Dietetics and Zoological Systematics’, *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften* 14 (2001) 119-168.

Landbouw, dat volgens hem een enorm vervelend boek is, dat is vol gepropt met onzinnige feiten en verwarde gedachten, over verkeerde opvattingen rond de anderdaagse koorts, de derdedaagse koorts, de vierdedaagse koorts, flegmatische aandoeningen, verlammingen, et cetera. Er volgt een anekdote over de behandeling van vierdedaagse koorts door Galenus.³⁴ De auteur spreekt daarna over onbekwame lieden, die geweigerd hebben nog langer de theorie van Galenus te volgen, en die zouden hebben beweerd dat de populatie van Bagdad niet vatbaar zou zijn voor bepaalde ziektes.³⁵ Hij weerlegt de opvatting van deze lieden dat de natuur verandering ondergaat onder invloed van de vaste sterren en dat het lichamenlijk welbevinden van mensen door de stand der planeten wordt beïnvloed. De medische astrologie of 'iatromathematica' van deze lieden doet hij af als domme, imbeciele kletspraat.³⁶

In een lange uitweiding rept 'Abd al-Laṭīf over de geneeskunde van de Indiërs, over samengestelde medicamenten, over de diverse klimaatzones van de wereld, over Galenus en diens reizen naar Egypte, Syrië, Alexandrië en Bagdad, over het leven en de werken van Dioskorides, over de filosofische academie in Malatya (Melitene) en de banden van Malatya met Syrië, en over het feit dat de 'moderne' artsen geen weet hebben van de geneeskrachtige werking van planten. 'Abd al-Laṭīf raadt hen aan om de boeken van de oude Griekse artsen te bestuderen, om zodoende de toename van hun domheid en onwetendheid tegen te gaan. Hij bekritiseert de behandeling die 'moderne' artsen aanwenden in het geval van alle mogelijke ziektes. De 'moderne' artsen beheersen hun theorie niet waardoor een verkeerde behandeling wordt ingezet, specifiek in het geval van phthisis (tering of longtuberculose), pleuritis, etterende zweren en vallende ziekte. Wederom attaqueert hij de astrologische geneeskunde. Bovendien stelt hij vast dat asafoetida (of duivelsdrek) niet kan worden gebruikt als een ingrediënt van samengestelde medicamenten en dat het nuttigen van *electuaria* (gewone likkepotten) met peper geen halt kan toeroepen aan een ziekte. De auteur roept op tot het volgen van zijn adviezen en zegt: 'als je ze ter harte neemt, zal je er zeker van kunnen profiteren, maar als je weigert ze op te volgen, dan moet je het zelf maar weten en zijn de gevolgen voor jou'.

Er volgen nog meer adviezen aan artsen in spe, in het bijzonder m.b.t. het stellen van een diagnose. De auteur besteedt buitengewoon veel aandacht aan wat hij noemt 'het uitstellen van de diagnose'. Hij vermeldt dat de artsen Hippocrates en Galenus hun diagnose soms wel twee dagen of meer uitstelden voordat zij tot een conclusie kwamen. De 'moderne' artsen stellen de diagnose meteen omdat zij bang zijn dat de patiënten het uitstel van de diagnose zullen aanzien voor besluiteloosheid, en daardoor voor een andere arts zullen kiezen. 'Abd al-Laṭīf geeft opnieuw af op de eerder genoemde 'vermaledijde arts' uit Aleppo en prijst de zoon van de befaamde arts Ibn at-Tilmīdh. Hij geeft hierop een beschrijving van de, in zijn ogen, briljante behandelingsmethoden van deze arts, die hij als een lichtend voorbeeld ziet voor artsen in opleiding. Hij gaat nogmaals

34 Deze anekdote is vrij gebaseerd op de beschrijving van Galenus' behandeling van Eudemus, zie hiervoor: R. French, *Medicine before Science. The Business of Medicine/The Rational and Learned Doctor from the Middle Ages to the Enlightenment* (Cambridge 2003) 42-45.

35 J. Schacht and M. Meyerhof, *The Medico-Philosophical Controversy between Ibn Butlan of Baghdad and Ibn Ridwan of Cairo* (Cairo 1937) 89-90.

36 T. Barton, *Ancient Astrology* (London/New York 1994) 28-29, 185, 187, 189-190; F. Klein-Franke, *Iatromathematics in Islam: A Study on Yuhannā Ibn aṣ-Salt's book on Astrological Medicine* (Hildesheim 1984); H. de Waardt, 'Het taaie voortleven der demonen. De onttovering van de geneeskunde als impuls voor irreguliere geneeswijzen', in: Amanda Alwien Kluvelde e.a. ed., *Genezen: Opstellen bij het afscheid van Marijke Gijswijt-Hofstra* (Amsterdam 2005) 139-148, m.n. 143-144.

in op de dubieuze praktijken van kwakzalvers en andere bedriegers alvorens het traktaat af te sluiten door wederom te wijzen op de grootsheid van de Griekse arts Galenus en diens werken. Toch moeten ook de ‘moderne’ medische handboeken worden bestudeerd, want daaronder zouden zich werken kunnen bevinden die tot dezelfde categorie behoren als de werken van Galenus. Het kan geen kwaad om deze boeken naast die van Galenus te lezen en te bestuderen, en ze met elkaar te vergelijken. Hierop volgt de gewoonlijke afsluiting van Arabisch-Islamitsche geschriften: ‘Dank aan God, de profeet Mohammed, diens familie, de goeden en zuiveren van hart’.

Het leven aan ‘gene zijde’

‘Abd al-Laṭīf overleed in het jaar 1231 binnen de stadsgrenzen van het door hem zo geliefde Bagdad terwijl hij, zoals de traditie ons wil laten geloven, op doorreis was naar de heilige stad Mekka (*Makka al-mukarrama*) om daar zijn heilige plicht, de *hajj*, de officiële pelgrimstocht van de Moslims, te kunnen verrichten.

Hiermee eindigt het verhaal echter niet. Voor het vervolg moeten we een sprong in de tijd maken en wel in het bijzonder naar de vroege twintigste eeuw, naar het Engeland van kort na de Eerste Wereldoorlog.

In deze veelbewogen naoorlogse periode tierde het spiritisme welig. Het hoefde nu niet meer in verborgenheid gepraktiseerd te worden.³⁷ Door verschillende verenigingen werd gestreefd naar wetenschappelijke (en dus ook publieke) erkenning van het spiritisme, onder meer door het organiseren van openbare bijeenkomsten.³⁸ Op cultureel vlak ging een sterke voorkeur uit naar alles wat oriëntaals was: er bestond een genootschap dat de Perzische dichter Ḥāfiẓ (gestorven 1389) adoreerde en diens werken bestudeerde, en ook de boeken van de auteur Khalīl Jibrān (1883-1931) – in het bijzonder *De Profeet* uit 1923 – waren buitengewoon populair. Ook de Oosterse filosofieën kenden een grote populariteit.

In veel romans uit het interbellum worden spiritistische seances beschreven. Daarbij valt op dat spiritisten tijdens hun bijeenkomsten dikwijls gebruik maakten van oriëntaalse geleidegeesten of beschermgeesten.³⁹ We noemen hier ‘Hafed’, een Perzische prins, het Perzische meisje ‘Uvani’, waarachter een persoon van de mannelijke sekse met de naam Youssef ben Hafik ben Ali uit de Iraakse stad Basra schuil zou gaan, ‘Afid,

37 Bekende Engelse spiritisten waren bijvoorbeeld de auteurs: Sir Arthur Conan Doyle, W.B. Yeats en H.G. Wells. In Nederland namen schrijvers als Louis Couperus, Marcellus Emants en Frederik van Eeden het spiritisme serieus, evenals politici als Pieter Jelles Troelstra en Sam van Houten, zie hiervoor: A. Holtrop, *Nynke van Hichtum. Leven en wereld van Sjoukje Troelstra-Bokma de Boer 1860-1939* (Amsterdam 2005) 267-277. Zie ook: D. Jansen, ‘Op zoek naar spiritistische elementen in de Gedenkschriften van Pieter Jelles Troelstra’, *It Beaken. Meidielingen fan de Fryske Akademy* 57 (1995), afl. 2, 61-79; en van dezelfde auteur, ‘Spiritisme en theosofie in het werk van Louis Couperus, Marcellus Emants en Frederik van Eeden’, in: Goffe Jensma en Yme Kuiper ed., *De god van Nederland is de beste. Elf opstellen over religie in de moderne Nederlandse literatuur* (Kampen 1997) 31-47. Voor spiritisme in Engeland, zie: J. Oppenheim, *The Other World: Spiritualism and psychical research in England, 1850-1914* (Cambridge 1985); A. Owen, *The Darkened Room. Women, Power and Spiritualism in Late Victorian England* (Philadelphia 1990; nieuwe editie: Chicago/London 2004). Frank Podmore’s ‘klassieker’: *Modern Spiritualism: A History and a Criticism*, 2 Vols. (London 1902) is ook nog steeds zeer de moeite waard. Boeiend is eveneens: R. Brandon, *The Spiritualists: The Passion for the Occult in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (London 1983), een overzicht dat zich overigens vooral richt op de ontmaskering van de mate van bedrog en fraude die ten grondslag zou liggen aan ‘spiritistische’ verschijnselen.

38 Deze situatie was klaarblijkelijk geheel anders in de voorafgaande eeuw. Vgl. R.H. Saunders, *The Return of George R. Sims* (London 1924) 19-20: ‘When I was a boy, to be associated with a spiritualist meant ostracism from decent society’.

de Egyptenaar' en 'Nada, het Hindoemeisje'.⁴⁰ Rondom het jaar 1920 manifesteert zich ook een geleidegeest die zich 'Abduhl Latif, de Perzische arts' noemt, en waarin wij zonder enige twijfel de persoon herkennen die hierboven is beschreven. Een beschrijving van de geleidegeest Abduhl Latif kan worden gevonden in de boeken van de spiritist R.H. Saunders.⁴¹

In zijn in 1927 gepubliceerde *Healing through Spirit Agency by the Great Persian Physician Abduhl Latif ('The Man of Baghdad') and information concerning the Life Hereafter of the deepest interest to all enquirers and students of Psychic Phenomena* vertelt Saunders hoe hij voor de eerste maal in contact kwam met Abduhl Latif tijdens een seance in Londen met het destijds befaamde Amerikaanse medium Etta Wriedt uit Detroit en de Engelse vrouwelijke mediums Blanche Cooper en Roberts Johnson. Het 'gesprek' met Abduhl vond plaats via de zogenaamde rechtstreekse stem (of: 'direct voice'). Dit betekent dat de spreektrumpet, die ten dien dage door veel spiritisten werd benut, hierbij niet werd gebruikt. Uit de spiritistische traditie is het beeld ontsproten dat Abduhl een aantrekkelijke en imposante persoonlijkheid zou zijn geweest. Hij zou een nobel uiterlijk hebben bezeten en met zware stem en een eigenaardig accent hebben gesproken.⁴² Eén van de weinige fysieke beschrijvingen die wij nu nog bezitten van de echte 'Abd al-Laṭīf, afkomstig van diens tijd- en stadgenoot, de kroniekschrijver en vizier Jamāl al-Dīn Ibn al-Qiftī (gestorven 1248), portretteert hem als een aartslelijk klein mannetje met ingevallen wangen en een spraakgebrek.⁴³

Volgens Saunders' beschrijvingen barstte Abduhl tijdens de seances vaak los in vloeiend Frans of Italiaans omdat zijn beheersing van de Engelse taal nog niet optimaal was, maar na enige tijd beheerste hij het Engels net zo correct en vloeiend als elke welopgevoede Engelse heer van stand. Op Saunders' vragen of de geest zich zou willen voorstellen aan de groep en op welk moment hij was overgegaan tot Gene Zijde, antwoordde Abduhl: 'Mijn naam is Abduhl Latif. Ik ben vele jaren geleden overgegaan. Je kunt alles over mijn leven en werken te weten komen als je de moeite zou nemen om het British Museum te bezoeken.'⁴⁴ Natuurlijk was dit niet tegen dovemansoren gezegd. [Volgens Saunders bezocht hij de afdeling Oriëntalia van het British Museum al de volgende dag.] Met hulp van de bibliothecaris, die volgens Saunders een uiterst geleerde oriëntalist was, werd hij ingeleid in het leven en de werken van 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī.

Vermoedelijk heeft deze bibliothecaris Saunders ook geïntroduceerd bij de beroemde Arabist H.A.R. Gibb, destijds docent aan de School voor Oosterse Studiën van de Universiteit van Londen. Gibb zou later op Saunders' verzoek de autobiografie van 'Abd

39 Beschrijvingen van seances komen bijvoorbeeld voor in het werk van de Engelse auteurs Arthur Conan Doyle (*The Hound of the Baskervilles*) en Agatha Christie (*The Sittaford Mystery; Dumb Witness*).

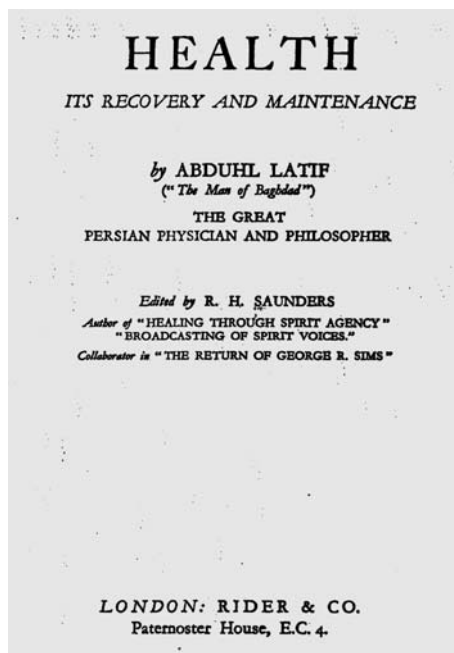
40 De Nederlandse spiritiste W.A.H. Mulder-Schalekamp maakte eveneens gebruik van 'exotische' geleidegeesten: het Peruaanse jongmens Emed en het indiaanse opperhoofd Red Eagle, zie hiervoor: J.H. Sommer, *Spiritisme* (Kampen 2001) 18-23.

41 De Engelsen kennen het begrip spiritisme eigenlijk niet. Iedereen noemde zich 'spiritualist'. In tegenstelling tot Nederland waar aanvankelijk een duidelijk onderscheid bestond tussen spiritisme en spiritualisme. Zie hiervoor: A.H. van Baal, 'Spiritisme: geloof in genezing? Het Amsterdamse genootschap Veritas (1869-1900)', in: Kluvel (n. 36), *Genezen*, 169.

42 R.H. Saunders, *Healing through Spirit Agency by the Great Persian Physician Abduhl Latif ("The Man of Baghdad") and information concerning The Life Hereafter of the deepest interest to all enquirers and students of Psychic phenomena* (London 1927), 20-21.

43 Ghalioungui (n. 15), 'The Legend of Abdullatif al-Baghdady's «Spirit»', 258. Hij citeert hier uit al-Qiftī's biografische werk *Inbāh al-ruwāt 'alā anbāh al-nuḥāt*, editie: M. Abū l-Faḍl Ibrāhīm (Cairo 1369-1374/1950-55; herdruk: Beiroet 2004); zie hiervoor ook mijn artikel: 'Pride and Prejudice, Praise and Blame' (n. 30).

44 Saunders (n. 42), *Healing through Spirit Agency*, 21.



Titelpagina van R.H. Saunders derde boek over Abduhl Latif uit 1928 dat werd geschreven in nauwe samenwerking met Sir Arthur Conan Doyle, de geestelijke vader van de romanfiguren Sherlock Holmes en Dr. Watson

al-Latîf, die door diens jongere tijdgenoot Ibn abî Uşaybi'a (de zoon van hem-met-het-vingertje) was opgetekend in het boek *De Klassen der Artsen*, uit het Arabisch vertalen.⁴⁵ Kort nadat de geleidegeest Abduhl Latif zich aan Saunders' Londense kring van spiritisten had gemanifesteerd, vond hij uit dat één persoon binnen deze kring, een zekere A.F.L. Morris, de uiterst zeldzame zogenaamde 'Pearl Ray' bezat.⁴⁶ Deze 'Paarlen Straal' wordt beschreven als een zuiver fysieke emanatie van het menselijke lichaam

45 Voor de Nederlandse vertaling van de Arabische eigenaam Ibn abî Uşaybi'a en andere interessante kwesties, zie: R. Kruk, 'De goede arts: Ideaalbeeld en werkelijkheid in de middeleeuws-Arabische wereld', *Hermeneus* 2 (1999) 140-148. Voor Gibb's Engelse vertaling van de autobiografie van 'Abd al-Latîf: zie Saunders (n. 42), *Healing through Spirit Agency*, 65-90.

46 Saunders' Londense kring van spiritisten was, mijns inziens, sterk wisselend qua samenstelling. Er bestond naast Saunders zelf maar één vast kringlid: A.F.L. Morris, die in het bezit zou zijn geweest van de helende 'Paarlen Straal' ('Pearl Ray'). Van de overige kringleden werden slechts de initialen vermeld. Bij grote uitzondering werd de achternaam van een kringlid genoemd, bijvoorbeeld: 'de heer Devison'. Mediums werden wel altijd met naam en toenaam genoemd. Ook belangrijke gasten van de kring werden vermeld: George R. Sims, Sir Arthur Conan Doyle, en Dr. Abraham Wallace. Tevens worden anonieme vrienden van Conan Doyle en Sims genoemd. Saunders en Morris lijken tot de gegoede middenklasse te hebben behoord. Welk beroep zij hebben uitgeoefend, is niet gebleken. Naar eigen zeggen bezaten zij geen enkele vorm van medische kennis. In de beginjaren werden de seances vooral gehouden ten huize van de diverse kringleden. Meermaals wordt het huis van 'kolonel C.' in de buurt van het Tufnell Park Tube Station in het noorden van Londen beschreven. In latere jaren, rondom 1928, werden de seances veelal gehouden in het gebouw van de *London Spiritualist Alliance* (LSA) op 16 Queensberry Place SW. De LSA werd later voortgezet als *The College of Psychic Studies* en bestaat heden ten dage nog steeds. In een persoonlijke communicatie tussen *The College* en mijzelf, gedateerd 28 augustus 2003, geeft *The College* aan dat het geen informatie over Saunders *cum suis* bezit. Saunders was een grote bewonderaar van de stichter van de LSA, de anglicaanse predikant William Stainton Moses, en schatte diens boek *Spirit Teachings* (London 1912) buitengewoon hoog. Zelf schreef Saunders regelmatig in de tijdschriften *Light* en *International Psychic Gazette*.

welke slechts door geesten kan worden aanschouwd. Het zou grijs van kleur zijn, vermoedelijk een vorm van ectoplasma, dat binnen het spiritisme wordt aangeduid als teleplasma. Naar zeggen heeft het de mogelijkheid om aangetast weefsel weg te branden, om zo de natuur de gelegenheid te geven de balans in het lichaam te herstellen. Volgens Saunders kan de straal losgekoppeld worden van het lichaam, waardoor de geleidegeest het kan gebruiken om ziektes op afstand te genezen. Saunders noemt dit proces menselijk magnetisme en benadrukt dat het hier niet gaat om enige vorm van gebedsgenezing.⁴⁷

Tijdens een publieke les, waarbij artsen en wetenschappers tegenwoordig waren, stelde Saunders voor hem te confronteren met hopeloze en min of meer onverklaarbare ziektegevallen. De geleidegeest Abduhl Latif zou dan ter plekke een diagnose stellen met behulp van zijn 'Paarlen Straal' en desnoods de zieken onmiddellijk genezen. Er werden hem twintig ernstige gevallen voorgelegd, waarvan volgens Saunders de meerderheid er weldra bovenop kwam. In een enkel geval bleek geen genezing mogelijk omdat organen zwaar waren aangetast of vernietigd.⁴⁸

Vanaf dat moment was de geleidegeest Abduhl Latif een veelgevraagd 'arts'. Zijn expertise in de meest uiteenlopende ziektegevallen zorgde ervoor dat zijn aanwezigheid overal werd vereist. De Victoriaanse dichter, romancier en toneelschrijver George R. Sims (1847-1922), een kleurrijke figuur die vooral bekend is geworden als sociaal hervormer, chroniqueur van de Londense armen, uitvinder van een haargroeimiddel, en vanwege het feit dat hij als gevolg van zijn eigenaardige gedrag bij een enkele gelegenheid werd aangezien voor de beruchte Londense seriemoordenaar Jack the Ripper, leed in de nadagen van zijn leven aan insomnia. Hij wilde dat Abduhl Latif hem daarvan zou verlossen, maar kennelijk had Abduhl meer oog voor ernstigere gevallen en manifesteerde zich vaak veel te laat, of totaal niet, bij seances die voor hem waren georganiseerd. Uiteindelijk kon Abduhl Sims toch genezen van zijn slapeloosheid. Sims beloofde daarop dat hij Abduhl loffelijk zou vermelden in zijn rubriek in het dagblad *The Referee* en dat hij hem warm zou aanbevelen bij al zijn vrienden en kennissen. In een brief aan Saunders van 1 mei 1922, schrijft hij: 'Je bedelft mij onder een lawine met je Latif: sommige van mijn vrienden in Harley Street [dit is de straat in Londen waar de meeste artsen van de 'beau monde' zich plachten te vestigen] begrijpen nu waarom zij bijna niets meer te doen hebben, en ze zijn er behoorlijk kwaad over!'⁴⁹

Saunders heeft Abduhl's klinische observaties van de diverse ziektegevallen zorgvuldig en uiterst gedetailleerd opgetekend in zijn boeken.⁵⁰ Voor de moderne medicus zal het interessant en wellicht ook een sport zijn om uit te vinden waar onze helende geest de mist in gaat met zijn diagnoses en zijn behandelingen en waar hij het bij het rechte eind heeft. We geven hier slechts enkele voorbeelden van casus beschrijvingen: gastritis, neurasthenie, dysenterie, astma, dipsomanie, angina pectoris, encephalitis lethargica (door Saunders bij voortduring 'Het masker van Parkinson' genoemd), arthritis, blaasen galstenen, insomnia, kanker en tumoren, maagzweren, phthisis (longtuberculose of tering), paralyse, bloedvergiftiging, anemie, door gangreen aangetaste ingewanden, en

47 Saunders (n. 42), *Healing through Spirit Agency*, 23-24.

48 Saunders (n. 38), *The Return of George R. Sims*, 20-21.

49 *ibid.*, 47-48.

50 R.H. Saunders, *Health: its Recovery and Maintenance. (Twelve addresses) by Abduhl Latif ("The Man of Baghdad") The Great Persian Physician and Philosopher* (London 1928). Dit boek werd geschreven in nauwe samenwerking met Arthur Conan Doyle, de geestelijke vader van de romanfiguren Sherlock Holmes en Dr. Watson, en een overtuigd 'spiritualist'. Zie ook: Saunders (n. 42), *Healing through Spirit Agency*, 29-43.

hersenoedeem (door Saunders steevast 'drijvende hersenen' genoemd).⁵¹ Een enkel voorbeeld van zo'n beschrijving volstaat hier. De ondervrager (Saunders) wil van de geleidegeest Abduhl Latif iets te weten komen over de medische conditie van een persoon met hartproblemen: 'Dan is er nog een patiënt in Liverpool: een dame die sukkelt met haar hart'. Hierop antwoordt Abduhl Latif als volgt: 'In een situatie zoals deze dient men de grootste voorzichtigheid te betrachten en is het verstandig een verscheidenheid van middelen aan te raden die zouden kunnen stimuleren en de vertraging van de bloedsomloop zouden kunnen tegengaan. Het bloed wordt traag; heeft een voorliefde om op één plaats te blijven staan, waardoor het de haarbuisjes of bloedvaten te zwaar belast en onder te grote druk zet. Opwekkende middelen zouden in dat geval de bloedsomloop kunnen versnellen. Zij bieden in ieder geval altijd hulp en kunnen tevens dienen als middel ter versterking. Er zijn zoveel dingen die gebruikt kunnen worden, waarvan de oorsprong buiten de sfeer van datgene wat we het scheikundige laboratorium plegen te noemen, ligt. Dergelijke stimulantia zijn zeer krachtig en werken buitengewoon goed'.⁵²

De ontrafeling van het mysterie

De naam van de geleidegeest Abduhl Latif lijkt te zijn ontsproten aan het brein van het Ierse medium Eileen J. Garrett (1893-1970). Garrett werkte in de late jaren twintig van de vorige eeuw nauw samen met Saunders en Sir Arthur Conan Doyle.⁵³ Na onenigheid met Conan Doyle besloot zij haar eigen weg te gaan en op zoek te gaan naar de diepere betekenis van het concept 'mediamiek'.⁵⁴ Ofschoon het feitelijk anders is beweerd, heeft zij Abduhl Latif nooit als haar persoonlijke geleidegeest willen claimen. Toen zij halverwege de dertiger jaren naar Amerika vertrok, plaatste zij Abduhl Latif onder de hoede van een ander medium, genaamd Miss Francis, die een gerespecteerd lid van de 'British College of Psychic Science' (de Britse Academie van Parapsychologische Studiën) zou zijn geweest. Abduhl Latif zou via haar zijn aanwezigheid in de wereld laten blijken. Tot aan haar dood zou hij haar geleidegeest blijven.⁵⁵

Garrett was tijdens de pikzwarte dagen van de Eerste Wereldoorlog innig bevriend geraakt met de dichter en sociaalfilosoof Edward Carpenter en de geleerde George Robert Stowe Mead, een specialist op het gebied van de Griekse en Armeense literatuur. Carpenter en Mead waren bovendien buitengewoon geboeid geraakt door de Oosterse filosofieën. Ze hadden beiden India bezocht en hielden bespiegelingen over 'ingewijden', 'mahatma's', en 'goeroes'. Carpenter vereenzelvigde zich sterk met de antieke wijsheden.

51 Ghalioungui (n. 15), 'The Legend of Abdullatif al-Baghdady's «Spirit»', 259-60 verklaart in een discutabele poging om Saunders en het spiritisme belachelijk te maken, dat Abduhl Latif 'was actually able to cure gangrenous bowels by wielding a miracle 'pearl ray', and treated from his exalted level 'floating brain', by occultly drawing liquid and pus away and 'plugging' the brain to stabilize it (sic!). One wonders whose floating brain needs plugging!'

52 Saunders (n. 50), *Health: its Recovery and Maintenance*, 38-39.

53 E.J. Garrett, *Many Voices: The Autobiography of a Medium* (New York 1968) 85. De seances waaraan Saunders, Conan Doyle, en Garrett gezamenlijk deelnamen, handelden veelal over geneeskunde. Toch was er soms ook aandacht voor andere onderwerpen: o.a. theosofie, mesmerisme, reïncarnatie, de Christelijke religie, de ondergang van de stad Atlantis, het leven op andere planeten, oude beschavingen uit het nabije oosten, de Keltische volkeren, druïden en Stonehenge.

54 *Ibid.*, 85: 'Sir Arthur scolded me harshly for my lack of faith and my desire to leave the college. I argued that the control personalities could be part of my own subconscious being, and set out to gather evidence on my own account by sitting with other sensitives.'

55 *Ibid.*, 88.

Mead was daarnaast de secretaris van de Theosoof *Madame* Helena Petrovna Blavatsky.⁵⁶ Carpenter en Mead bezaten een grote kennis van de oriëntaalse tradities en hadden een hoge achting voor de Oosterse leren. Garrett zou later verklaren dat hun beider filosofische en religieuze levensopvatting een Oosterse kleur had aangenomen.⁵⁷

Garrett was persoonlijk ook geïnteresseerd geraakt in de studie van de theosofie. Ze had de antroposoof Rudolf Steiner ontmoet en was lichtelijk benieuwd geworden naar zijn denkbeelden.⁵⁸ Bijgevolg is het geen toeval dat een Oosterse geleidegeest werd gekozen door de kring van spiritisten rond Garrett, Saunders en Conan Doyle. Garrets vriendschap met Carpenter en Mead en haar belangstelling voor de denkbeelden van Steiner heeft er zonder twijfel tot bijgedragen dat de naam Abduhl Latif werd uitgekozen. Maar waarom juist Abduhl Latif? Er waren toch bekendere Arabische artsen, waarom werden die niet genomen? Avicenna zou dan bijvoorbeeld een meer voor de hand liggende keuze zijn geweest.

Het antwoord op deze vraag kan alleen maar luiden dat zo'n keuze ongeloofwaardig zou zijn geweest. Men wilde een personage over wie niet te veel, maar over wie ook niet te weinig bekend zou zijn. Er moest genoeg 'mystiek' overblijven om een goed en meeslepend verhaal te kunnen vertellen. Over de weinig gewaardeerde middeleeuwse Arabische arts 'Abd al-Laṭīf al-Baġhdādī was nog vrij weinig bekend in de vroege twintigste eeuw. Derhalve was de keuze van de naam Abduhl Latif voor Saunders en consorten een zeldzame buitenkans. Het stelde hun in staat om de mythe van de helende geest Abduhl Latif te creëren en verder te ontwikkelen. De Perzische arts Abduhl Latif werd als geleidegeest een autoriteit voor velen. Het naar verstrooiing en spanning smachtende publiek zou van hem smullen en hem op handen dragen. Niemand echter kon vermoeden dat de mythe rond Abduhl Latif een dusdanig lang leven beschoren zou zijn.

Andere Oosterse geleidegeesten

Een interessante bijkomstigheid is dat er tevens Oosterse geleidegeesten voorkomen in de oudere Engelse spiritistische lectuur. In augustus van het jaar 1869 openbaarde de geleidegeest 'Hafed, de Perzische prins', zich aan het Schotse 'Trance-Painting' medium David Duguid.⁵⁹ Deze Duguid, een introverte, laagopgeleide schrijnwerker afkomstig uit een grauwe arbeidersbuurt van Glasgow, zou na zijn dood opzienarend genoeg de geleidegeest worden van het Engelse medium mevrouw Roberts Johnson.⁶⁰ Toen Saunders

56 De geleidegeest Abduhl Latif heeft tijdens een seance met het medium Eileen Garrett zelf ook naar de Theosofische leer en Helena Blavatsky gerefereerd: 'When I speak of the hitch in the Theosophical writings, I mean to say that Theosophy as you have it was largely received through a great woman with a fine mind who spread the theory – a woman who had set herself up to be a teacher'. Zie: Saunders (n. 50), *Health: its Recovery and Maintenance*, 45. Zie voor Helena Blavatsky: Oppenheim (n. 37), *The Other World*, 162-178.

57 Garrett (n. 53), *Many Voices*, 58-61.

58 Ibid., 42: 'I had met Rudolf Steiner and felt that he, perhaps, had more to offer than most'.

59 H. Nisbet ed., *Hafed, Prince of Persia: his experiences in earth-life and spirit-life, being spirit communications received through Mr. David Duguid, the Glasgow trance-painting medium. With an appendix, containing communications from the spirit artists, Ruisdal [= Ruysdael] and Steen* (London/Glasgow 1876; 6th ed. 1923); zie ook: H. Nisbet ed., *Hermes, a disciple of Jesus: his life and mission work, also the evangelistic travels of Anah and Zitah, two Persian evangelists sent out by Hafed* (Glasgow 1888) en R. Wright, *Hafed & Hermes* (London 1988).

60 Saunders (n. 42), *Healing through Spirit Agency*, 153-54, 164, 181-83, 190, 192; Saunders (n. 38), *The Return of George R. Sims*, 25-26, 28, 36-45, 60. Het medium David Duguid had nooit enige training als schilder ontvangen, maar volgens overlevering bleek hij in hypnotische toestand te kunnen schilderen als sommige van de beste Oudhollandse meesters.

voor het eerst in contact kwam met Abduhl Latif gedurende een seance te Londen in het begin van de twintiger jaren, was mevrouw Roberts Johnson daarbij ook aanwezig als medium. Een relatie tot de theosofische beginselen lijkt hier uitgesloten te zijn.⁶¹ De ‘Theosophical Society’ werd immers pas in 1875 te New York gesticht (door Blavatsky en haar Amerikaanse partner kolonel Henry Steel Olcott). Het voert echter te ver voor dit artikel om hier dieper op in te gaan.

Vijftien jaar later, in 1884, zou de welgestelde, goed onderlegde en belezen Londense hoofdboekhouder Morell Theobald, een overtuigd spiritist, twee nieuwe Oosterse geleidegeesten introduceren in een lang essay getiteld *Spiritualism at Home*.⁶² Deze geesten hadden zich geopenbaard via het medium Mary, de spiritueel begaafde kokkin van de familie Theobald. De geesten noemden zich Saadi en Wamik en claimden beroemde dertiende-eeuwse Perzische dichters te zijn.⁶³ De ambtenaar en onderzoeker Frank Podmore, een man met een uiterst scherpzinnige geest, had hierover echter zijn bedenkingen. Hij stelde een grondig onderzoek in naar Morell Theobalds beweringen, en kwam tot de conclusie dat er bedrog in het spel was geweest. Podmore publiceerde zijn bevindingen in het tijdschrift *Light*. De woordenstrijd tussen Podmore en Theobald zou zes afleveringen van *Light* in beslag nemen.⁶⁴ Mary zou daarna alleen nog maar als medium functioneren in de beslotenheid van de huiselijke kring.

Ook Arthur Conan Doyle en zijn echtgenote Jean waren in de jaren tussen 1923 en 1930 in de greep van een oosterse geleidegeest terechtgekomen, dit keer een Arabische, genaamd ‘Pheneas’. Deze Pheneas had de Doyles het einde van de wereld voorspeld. Onder de invloed van deze doemdenkende geest, begon Conan Doyle zichzelf meer en meer als een profeet te zien, die de rest van de mensheid zou moeten voorbereiden op het komende onheil. In 1925 ‘onthulde’ Pheneas de Doyles dat grote delen van Europa nog binnen het lopende jaar zouden worden overspoeld als gevolg van stormen en aardbevingen. Amerika zou opnieuw ten prooi vallen aan een burgeroorlog. Rusland zou volledig worden vernietigd, en Afrika zou worden weggevaagd door gigantische waterstromen. Brazilië zou te maken krijgen met een ‘eruptie’ van ongekende omvang, en het Vaticaan, ‘die poel van verderf’, zou met de grond gelijk worden gemaakt. Engeland zou in deze sombere tijden ‘een lichtbaken’, ‘een waarschuwingsvuur’, zijn. Dit baken van licht zou bijzonder nadrukkelijk moeten flitsen vanuit ‘de krachtcentrale’, die opgetrokken was rondom het huis van de Doyles in Sussex. Maar het jaar 1925 trok voorbij zonder opmerkelijke en ongewenste gebeurtenissen. De geest Pheneas verklaarde daarop dat de voorbereiding op de aangekondigde rampspoed langer zou nemen dan eer-

61 Owen (n. 37), *The Darkened Room*, 94 benadrukt dat er ruim voor de oprichting van de Theosofische Vereniging een fascinatie voor oriëntaalse zaken bestond: ‘Many of those who found reincarnation and the Eastern doctrines relevant and appealing were later to find in Theosophy an answer to their personal quest’.

62 M. Theobald, *Spiritualism at Home* (London 1884).

63 Owen (n. 37), *The Darkened Room*, 102 noemt Saadi een obscure, maar bona fide Perzische dichter wiens dertiende-eeuwse geschriften maar aan weinigen bekend zouden zijn. De vergelijking met onze dertiende-eeuwse Perzische helende geest Abduhl Latif dringt zich hier op. ‘Abd al-Latīf al-Baghdādī zou echter relatief vrij onbekend blijven. Sjeik Muṣliḥ al-Dīn Sa’dī is daarentegen de auteur van één van de meest beroemde werken in de Perzische literatuur, de *Gulistān* of *Rozentuin* (zie: Muṣliḥ al-Dīn Sa’dī, *The Gulistan or Rose Garden of Sa’dī*. Translated by Edward Rehatsek. Edited with a Preface by W.G. Archer. Introduction by G.M. Wickens (London 1964). We kunnen hier op zijn minst stellen dat Morell Theobalds (of: Mary’s) keuze voor Saadi als geleidegeest achteraf een enigszins ongelukkige is geweest! Wamik bleek lastiger te traceren. De ambtenaar en onderzoeker Frank Podmore ontdekte dat Wamik geen dertiende-eeuwse Perzische dichter was, maar het subject van één van Saadi’s gedichten.

64 Voor het relaas over de familie Theobald, zie: Owen (n. 37), *The Darkened Room*, 75-106.

tijds was verwacht, omdat de kracht van de vijand niet goed was getaxeerd. De Engelse spiritualisten bereidden zich intussen voor op de in hun ogen onafwendbare mondiale catastrofe: zij bogen zich in alle ernst over de vraag hoe ze hun literatuur zouden verspreiden, in het geval dat de spoorwegverbindingen zouden wegvallen. Niet lang voor zijn dood, schreef Doyle aan een vriend dat hij zich begon af te vragen of hij en Jean misschien niet 'het slachtoffer waren geworden van een merkwaardige poets die 'de geestenwereld' de mensheid had gebakken'. Geen enkele van Pheneas voorspellingen was namelijk uitgekomen. Doyle had echter weinig tijd zich daarover te bekommeren. Hij stierf op 7 juli van het jaar 1930.⁶⁵

De laatste jaren van de geleidegeest Abduhl Latif

Na het overlijden van het medium 'Miss Francis' wordt het voor korte tijd stil rondom de geleidegeest Abduhl Latif. Maar in augustus 1957 verschijnt hij weer ten tonele tijdens een seance in Londen, waarbij het echtpaar John A. en Ivy E. Videan en het medium mevrouw Ray Welch acte de présence geven. Vanaf 1957 zullen de Videans vele zittingen met Welch en het medium Jim Hutchings bijwonen. In 1960 zou de geest van 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī het echtpaar Videan opdragen om de autograaf van Abd al-Laṭīf's boek over Egypte in Oxford op te zoeken, om de tekst van dit handschrift, het *Kitāb al-Ifādah wa'l-i'tibar*, in het Engels te vertalen. De Videans beheersten het Arabisch niet, maar in februari 1961 stuurde Abduhl Latif ook een vertaler in de persoon van de Iraakse rechter Kamal Hafuth Zand, die op dat moment bezig was met een studie aan de Universiteit van Londen.⁶⁶ In 1964 zou de spiritistische uitgave van het *Kitāb al-Ifādah wa'l-i'tibar* het licht zien. Het echtpaar Videan zou de Arabische facsimile-editie plus de Engelse vertaling aanbieden aan Kenneth B. Gardner, de conservator Oosterse drukken en manuscripten van het British Museum. In het voorwoord verklaarden de Videans dat er nog meer over Abduhl Latif en zijn werk zou worden geschreven.⁶⁷ Die belofte is echter niet nagekomen.

Vaststelling

De docent en theoreticus 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī, die bij zijn leven waarschijnlijk nauwelijks of geen patiënten had behandeld, werd *post mortem* in spiritistische kringen bekend onder de naam Abduhl Latif, de Perzische arts, als het hoofd van een medische post ergens in het uitspansel. Vanuit 'Gene Zijde' bleef hij nog lang werken als klinisch arts (*ṭabīb iklīnīkī*) en zou vele patiënten hebben genezen.⁶⁸ Tot aan het jaar 1968 hebben wij de geleidegeest Abduhl Latif kunnen terugvinden in de spiritistische lectuur. Daarna wordt het stil rondom zijn verschijning. Volgens de 'British College of Psychic Science' in Londen functioneert hij momenteel niet meer als helper of geleidegeest van mediums.⁶⁹ In haar autobiografie vermeldt Garrett echter dat Abduhl Latif nooit zal ophouden te bestaan. Zij beschrijft hem als een persoonlijk-

65 Voor het relaas van de familie Doyle en de Arabische geleidegeest 'Pheneas', zie: Brandon (n. 37), *The Spiritualists*, 226-227; zie eveneens: J. Meikle, "Over There": Arthur Conan Doyle and Spiritualism, *University of Texas at Austin Library Journal*, (1974) 35-37.

66 'Abd al-Laṭīf al-Baghdādī (n. 2), *Kitāb al-Ifādah wa'l-i'tibar*, 9: 'Abd al-Laṭīf himself is The Key to bring this book to life in the Anglo-Saxon tongue'.

67 *Ibid.*, 8-9.

68 Voor de spiritistische uitdrukkingen Gene Zijde, geleidegeesten en dergelijke: zie Sommer (n. 40), *Spiritisme*, 104-109.

69 Persoonlijke communicatie met 'The College of Psychic Studies' in Londen, 28 augustus 2003.

heid die eeuwig zal blijven voortleven, zodat hij de mensen te allen tijde en met niet aflatende ijver hulp zal kunnen bieden.⁷⁰ De tijd zal uitwijzen of de geleidegeest Abduhl Latif in de toekomst opnieuw zal figureren binnen de Europese spiritistische bewegingen. Nochtans heeft zijn aardse pendant, de Arabische arts 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī, zich zonder meer een plaats weten te verwerven in de geschiedenis van de geneeskunde.

SUMMARY

'The spirit has left the bottle': the medieval Arabic physician 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī: his medical work and his bizarre affiliation with twentieth-century spiritualism

The Arabic physician 'Abd al-Laṭīf ibn Yūsuf al-Baghdādī, lived at the crossroads of the twelfth and the thirteenth century. His unbridled curiosity and his unquenchable thirst for knowledge of any kind brought him to far-away countries and regions and put him in contact with all sorts and conditions of people. The great Egyptian famine of the years 1200-1202 enabled him to study and examine thousands of human cadavers and skeletons at first hand. This led to a new understanding of the anatomical structure of the human body, and rejected the more or less antiquated ideas of the Greek doctor Galen of Pergamum. However, 'Abd al-Laṭīf's vision was granted only a short life. After his death, his discovery sank into oblivion and as a consequence it was never again mentioned in Arabic medical manuals. From then on the Arabic physicians once more referred to the anatomical data which were developed and taught by Galen. Relatively few specimens of his remaining medical work were preserved for posterity. However, his *Book of the two advices* (or: *K. al-Naṣīḥatayn*) is of the utmost importance as a source for the medical thinking and the medical treatment in the late twelfth and the early thirteenth century A.D. During the years following World War I, 'Abd al-Laṭīf's name reappeared within the spiritualistic movement in England. He became known as Abduhl Latif the great Persian physician and acted as a control of mediums. Until the late sixties, he practised the art of healing as the head of a medical mission somewhere in the Spheres.

⁷⁰ Garrett (n. 53), *Many Voices*, 85-88.